

Schaktning i kvarteret Kvarnen och Västgötegatan

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Fornlämning L2009:7173, stadslager
Gamla bron 13:1, Kvarnen 3 och Nordantill 1:1
Norrköpings stad
Norrköpings kommun
Östergötlands län
Östergötland

Fredric Wirbrand

Schaktning i kvarteret Kvarnen och Västgötegatan

Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning

Fornlämning L2009:7173, stadslager
Gamla bron 13:1, Kvarnen 3 och Nordantill 1:1
Norrköpings stad
Norrköpings kommun
Östergötlands län
Östergötland

Fredric Wirbrand

Denna rapport har framställts av ett företag
vars miljöledningssystem är certifierat enligt ISO 14001
av Svensk Certifiering Norden AB.

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora Gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2021

Samtliga foton av Fredric Wirbrand.

Omslag: Schaktet i fastigheten Gamla bron 13:1 sett från väster.

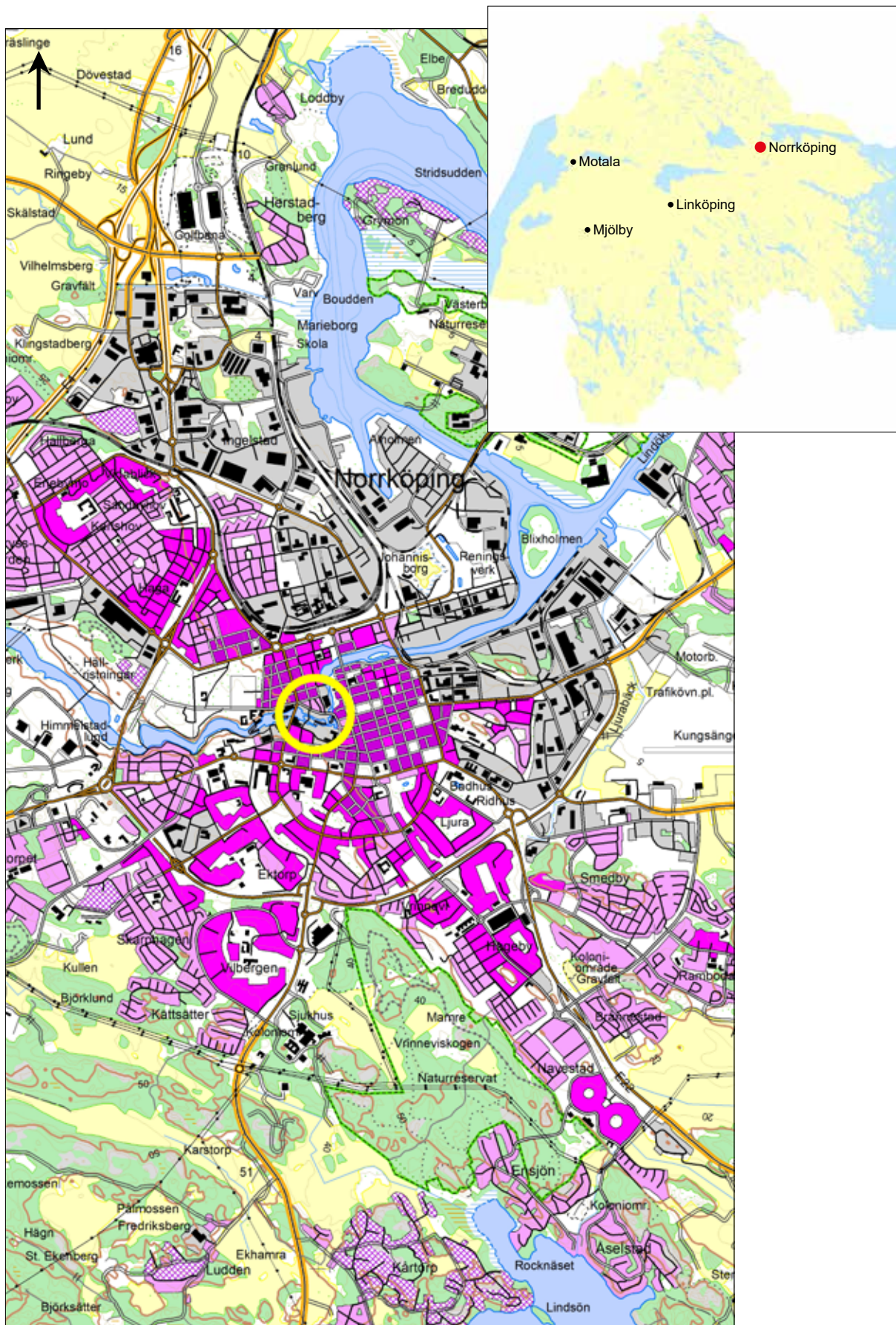
Upphovsrätt, där inget annat anges, enligt Publik Licens 4.0 (CC BY)
<http://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Lantmäteriets kartor omfattas inte av ovanstående licensiering.
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Medgivande 828988 och 850434.

ISBN 978-91-8041-005-2

Innehåll

Sammanfattning	5
Inledning	5
Topografi och fornlämningsmiljö.	6
Historisk bakgrund.....	7
Tidigare undersökningar.....	8
Syfte och målsättning	8
Metod och genomförande	9
Dokumentation.....	9
Undersökningsresultat	10
Fynd.....	12
Tolkning och utvärdering	13
Referenser	14
Kart- och arkivmaterial.....	14
Litteratur.....	14
Tekniska och administrativa uppgifter.....	15
Bilagor	16
Bilaga 1. Schakttabell	16
Bilaga 2. Kontexttabell	16
Bilaga 3. Fyndtabell.....	16

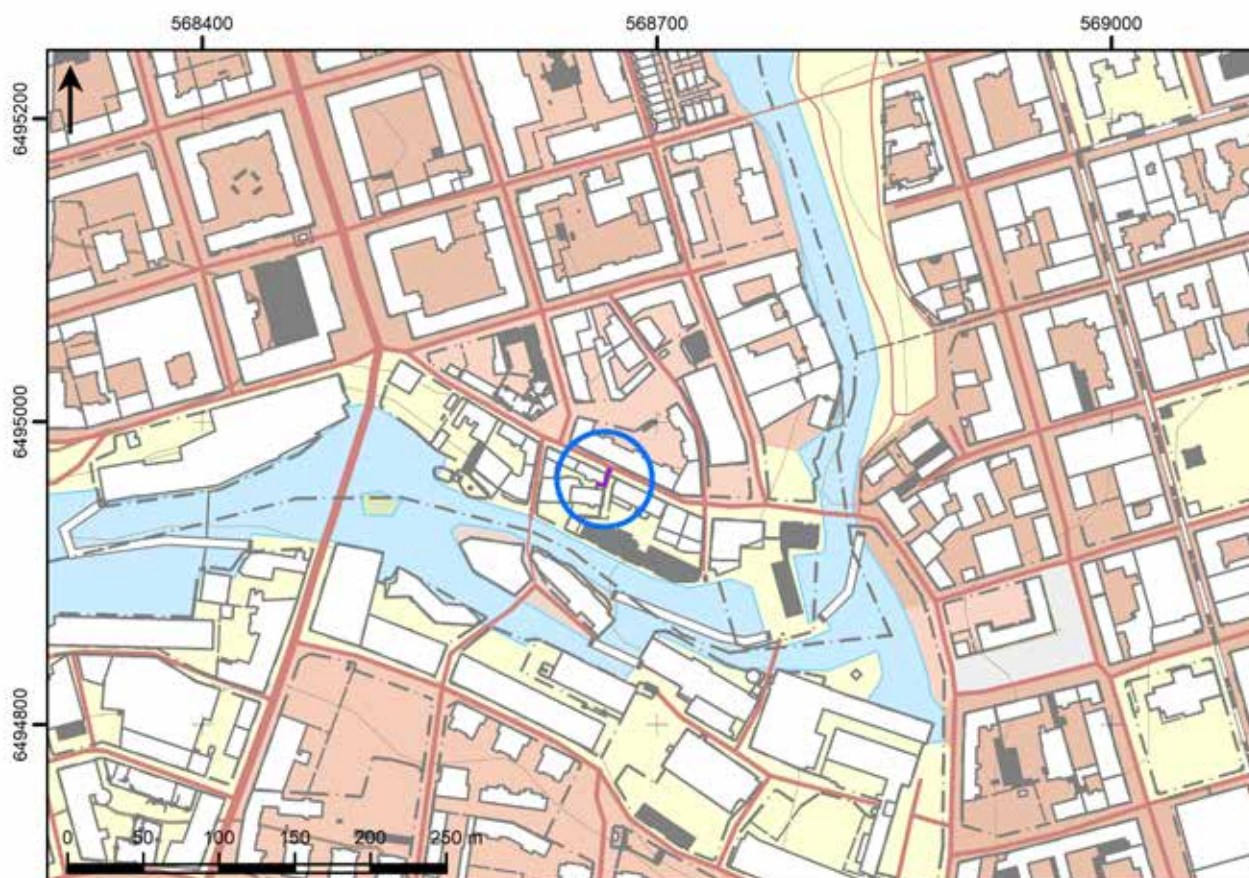
Figur 1. Undersökningsområdet markerat med en gul ring. Utdrag ur Terrängkartan. Skala 1:50 000.

Sammanfattning

I början av maj 2021 utförde Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning i kvarteret Kvarnen och Västgötegatan i Norrköping. Schaktet började vid en husvägg inne i kvarteret och grävdes ut mot Västgötegatan i norr. Schaktet var cirka 20 meter långt, 2 meter brett och grävdes som mest till 1 meters djup. I större delen av schaktet framkom ingenting av antikvariskt intresse, men längst i söder påträffades två påförda lager som tolkades vara av äldre typ. Det ena innehöll keramik och kritpipor från sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal.

Inledning

Den 3–6 maj 2021 utförde Stiftelsen Kulturmiljövård (KM) en arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning i kvarteret Kvarnen och Västgötegatan (fastigheterna Gamla bron 13:1, Kvarnen 5 och Nordantill 1:1) i centrala Norrköping (figur 2). Undersökningen föranleddes av att E.ON planerade att gräva ner en fjärrkylaledning i fastigheterna, som ligger inom fornlämning L2009:7173, Norrköpings historiska stadslager. Beslut om undersökning fattades av Länsstyrelsen i Östergötlands län (dnr 431-2314-2021, beslutsdatum 2021-04-22). KM:s projektledare för undersökningen var Fredric Wirbrand som även har skrivit denna rapport.

Figur 2. Undersökningsområdet markerat med en blå cirkel och en lila polygon. Utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:5 000.

Topografi och fornlämningsmiljö

Undersökningsområdet låg i kvarteret Kvarnen, mellan fastigheterna Gamla bron 13:1 i väster och Kvarnen 5 i öster (figur 3–4). I norr fortsatte det ut på Västgötegatan och fastigheten Nordantill 1:1. Området ligger cirka 40 meter norr om Motala ström i centrala Norrköping. Hela området sluttade något mot söder.

Den byggnad utmed Västgötegatan som schaktet passerade intill ska enligt siffror på byggnadens fasad ha uppförts 1766. Idag huserar byggnaden bland annat restaurangen Harrys. Byggnaden längre in i kvarteret, som fjärrkylaedningen anslöt till, finns med på stadskartan från 1879, vilket är den äldsta kartan över staden som visar enskilda byggnader.

Figur 3. Södra delen av undersökningsområdet från öster i samband med att schaktningen började.

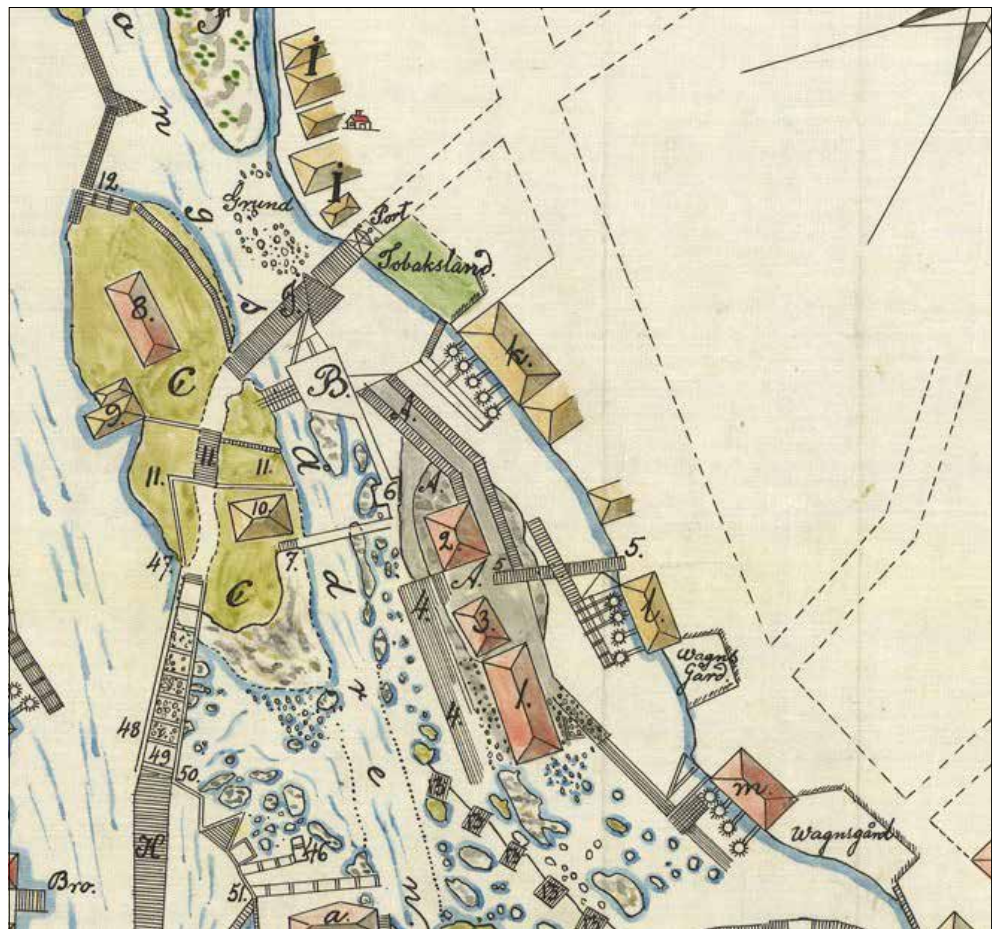
Figur 4. Gränden sedd från Västgötegatan i norr innan schaktningen började.

Historisk bakgrund

Det aktuella undersökningsområdet ligger i en del av Norrköping som troligen har varit bebyggd sedan medeltiden. Fastigheten (och det intilliggande kvarteret) Gamla bron är döpt efter bron med samma namn som ligger på platsen för det äldsta broläget över Motala ström i staden. Denna bro nämns första gången i skriftliga källor på 1330-talet (Kristensson 2018:30). Enligt traditionen ska det ha funnits ett kapell av trä, vid namn Heliga andes kapell, på den norra sidan av Motala ström som ska ha uppförts av de första kristna på platsen. Kvarteret Kapellhorvan, nordväst om det aktuella undersökningsområdet, har pekats ut som en trolig plats för kapellet (Lundgren 1916:32). Vid arkeologiska undersökningar i kvarteret Mjölaren sydöst om Kapellhorvan hittades kristna gravar som kunnat dateras till sen vikingatid och tidig medeltid (mer om dessa nedan), och som skulle kunna vara knutna till ett kapell. Någon byggnad har dock aldrig hittats.

I mitten av 1500-talet ska Sankta Gertruds kapell ha legat i området, förmodligen också det i kvarteret Kapellhorvan (Broberg 1984:16). Även en stor jordhögen vid namn Borgarehögen, från vilken man hade utsikt över hela staden, ska ha funnits i området under historisk tid (Lundgren 1916:48). Dessa konstruktioner har inte heller kunnat beläggas arkeologiskt.

Norrköping eldhärjades svårt 1655, och när staden återuppbyggdes lades gatunätet om och kom i mångt och mycket att likna hur det ser ut idag. Västgötegatan utgör dock antagligen ett undantag, och tros vara en av få gator i staden som fortfarande har samma sträckning som den hade under medeltiden (Kristensson 2016:39).

Figur 5. Kvarteret Kvarnen och Smedjeholmen (A) på kartan från 1751. I kvarteret ligger två kvarnar (k och l) som ägs av assessorn Urlander. På Smedjeholmen finns ett borrbus (1), en rustkammare (2) och ett stampverk (3).

Kvarteret Kvarnen, som tidigare ingick i kvarteret Gamla bron och blev ett eget kvarter först 1957, har fått sitt namn eftersom det var ett av stadens bästa lägen för vattenkvarnar under historisk tid (Kristensson 2018: 32). Dessa kvarnar syns på flera historiska kartor, bland annat en mycket detaljerad karta över Strömmen från 1751 av Nils Adolph Pontelius (figur 5). Då fanns två kvarnar i kvarteret, som båda ägdes av assessorn Urlander. Den ena kvarnen hade fem par stenar och den andra fyra par. I kvarteret fanns även ett tobaksland och en vagngård enligt kartan. Slutligen fanns en bro som gick över till ön Smedjeholmen ute i Strömmen. På ön fanns bland annat en rustkammare, ett borrhushus och ett stampverk där ylletyger valkades. Senare anlades här Smedjeholmens klädesfabrik. Kanalen mellan ön och fastlandet fylldes igen under andra halvan av 1800-talet, och idag ligger det som tidigare var Smedjeholmen helt inom kvarteret Kvarnen.

Tidigare undersökningar

En tidigare schaktningsövervakning har utförts i det aktuella kvarteret, då en servis skulle bytas ut 2006. Den undersökningens schakt överlappade delvis med det nu aktuella schaktet i södra delen av området. Då framkom endast ett kulturlager som tolkades vara en möjlig marknivå på 1,3 meters djup, inom ett cirka 5 meter långt område (Karlsson 2006).

Norr om det aktuella undersökningsområdet ligger kvarteren Mjölnaren och Kvarnstenen (tidigare del av kvarteret Mjölnaren) och där har det grävts vid flera tillfällen. Första gången var 1982 då en medeltida gravplats med skelettgravar påträffades (Svensson 1982). Senare undersökningar i kvarteret ägde rum bland annat 1998 (Nielsen 2003), 2010 (Stibéus 2011) och 2012 (Jonsson m.fl. 2015). Lämningar från flera tidsperioder påträffades vid dessa tillfällen. De äldsta var anläggningar som daterades till bronsålder och äldre järnålder. Begravningsplatsen undersöktes vidare och visade sig ha varit i bruk från sen vikingatid fram till högmedeltid. Dessutom framkom lämningar efter en medeltida kvarn, en tunnvalvd källare från 1600-talet samt andra byggnader och kulturlager från 1600-talet och framåt (Nielsen 2003:6–11; Stibéus 2011:19ff; Jonsson m.fl. 2015:5). Vid en ny undersökning 2017 dokumenterades ytterligare nitton gravar på begravningsplatsen. Därmed har totalt över femtio gravar påträffats i kvarteret (Kennebjörk 2021).

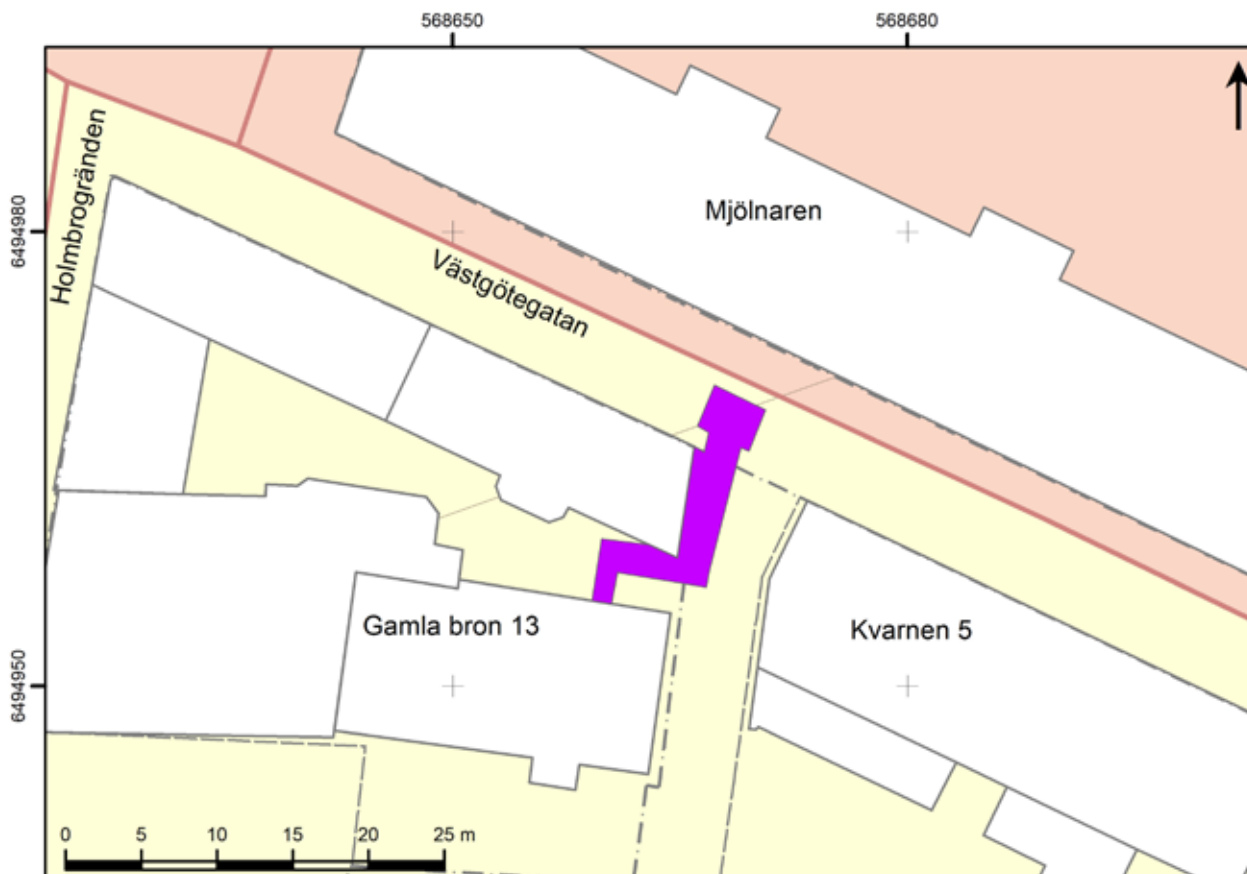
Vid en undersökning i Västgötegatan 1997 påträffades inga arkeologiska lämningar. En benbit som möjligen kunde komma från människa framkom dock i korsningen Västgötegatan-Tunnbindaregatan, och tolkades kunna komma från gravplatsen i kvarteret Mjölnaren (Hedvall 2001).

Syfte och målsättning

Syftet med schaktningsövervakningen var i första hand att tillse att fornlämningen berördes i så liten omfattning som möjligt. Om detta inte var möjligt skulle eventuella fornlämningar som framkom vid schaktningen dokumenteras med ett vetenskapligt arbetssätt.

Metod och genomförande

Schaktet började i söder vid en husfasad i en smal gränd, under en trätrappa, i fastigheten Gamla bron 13:1 (figur 6). Det vek sedan av mot öster och fortsatte ut i en större gränd som tillhör fastigheten Kvarnen 5. Där svängde schaktet åter mot norr och följde längs med en husvägg norrut till Västgötegatan där fjärrkylaröret skulle ansluta till en stamledning. Totalt var schaktet cirka 20 meter långt och i genomsnitt 2 meter brett. Den undersökta ytan var 49 m². Schaktet grävdes till 0,8–1,0 meters djup.

Figur 6. Schaktet markerat med en lila polygon. Utdrag ur Fastighetskartan. Skala 1:500.

Dokumentation

Alla fynd som påträffades vid undersökningen samlades in och registrerades. Undantaget var fynd av tegel och kakel som bara samlades in om de bedömdes ha daterbar dekor. Alla schakt och arkeologiska kontexter mättes in manuellt, eftersom en RTK-GPS visade sig fungera dåligt i det smala utrymmet mellan husen på gatan. Alla kontexter fotograferades och dokumenterades med text.

Undersökningsresultat

Schaktningen började invid en husvägg i Gamla bron 13:1, under en trätrappa (figur 7). Byggnaden visade sig inte ha någon källare utan istället framkom en husgrund bestående av stora stenblock under husväggen. Utanför fanns ett raseringslager (lager 1) som bestod av brun sand med innehåll av sten, tegel, träbitar och murbruk, men inga fynd. Lagret sträckte sig 1,1 meter ut från husväggen och var som mest 0,85 meter tjockt. Troligen hade lager 1 använts som fyllning till frischaktet när husgrunden grävdes ner, och det tolkades därför vara från 1800-talet. Det slutade i norr där en nedgrävning för en ledning, fylld med modernt grått grus, korsade schaktet. Det var antagligen fyllningen i schaktet som grävdes i samband med undersökningen 2006.

Figur 7. Schaktet emot husväggen under trätrappan. Lager 1 syns längs schaktkanterna. Foto från norr.

När schaktet svängde mot öster framkom ett lager av ljusbrun silt och lera (lager 2) (figur 8). Det var kompakterat och minst 0,9 meter tjockt. Det började direkt under bärlagren på 0,1 meters djup och fortsatte ner till schaktets botten. Lagret bredde ut sig över en cirka 2 meter lång sträcka i schaktet. I lagret påträffades några fläckar av förmultnat rödbrunt trä, enstaka bitar av tegel, kol och sten samt fynd i form av två fragment av kritpipor, en skärva flintgods och en skärva yngre rödgods. Lagret tolkades vara påfört i utfyllnadssyfte. Utifrån fyndmaterialet tolkades det vara från slutet av 1700-talet eller början av 1800-talet.

I resten av schaktet framkom sedan endast moderna fyllnadsmassor. När schaktet svängde norrut och passerade längs en husvägg visade sig byggnaden ha en husgrund,

Figur 8. Det ljusbruna lager 2 av silt och lera. Foto från väster.

bestående av stora stenblock, som stack ut i gränden. Längs östra schaktkanten gick elledningar. Längre norrut, i Västgötegatan, korsades schaktet av flera rör och ledningar och inga arkeologiska lämningar fanns bevarade (figur 9).

Figur 9. Schaktet i Västgötegatan. Foto från norr.

Fynd

Vid undersökningen påträffades totalt fyra fynd (tabell 1, figur 10). Samtliga framkom i lager 2. Fynden tolkades vara från sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal.

Fyndkategori	Antal	Vikt (g)
Keramik	2	16,4
Kritpipa	2	7,8
Totalt	4	24,2

Tabell 1. De fynd som påträffades vid undersökningen.

Den ena keramikskärvan kom från ett fat i flintgods (F2), och den andra från ett fat i yngre rödgods som var dekorerat med växtmönster (F1). Båda kritpipsfragmenten var odecorerade skaft (F3).

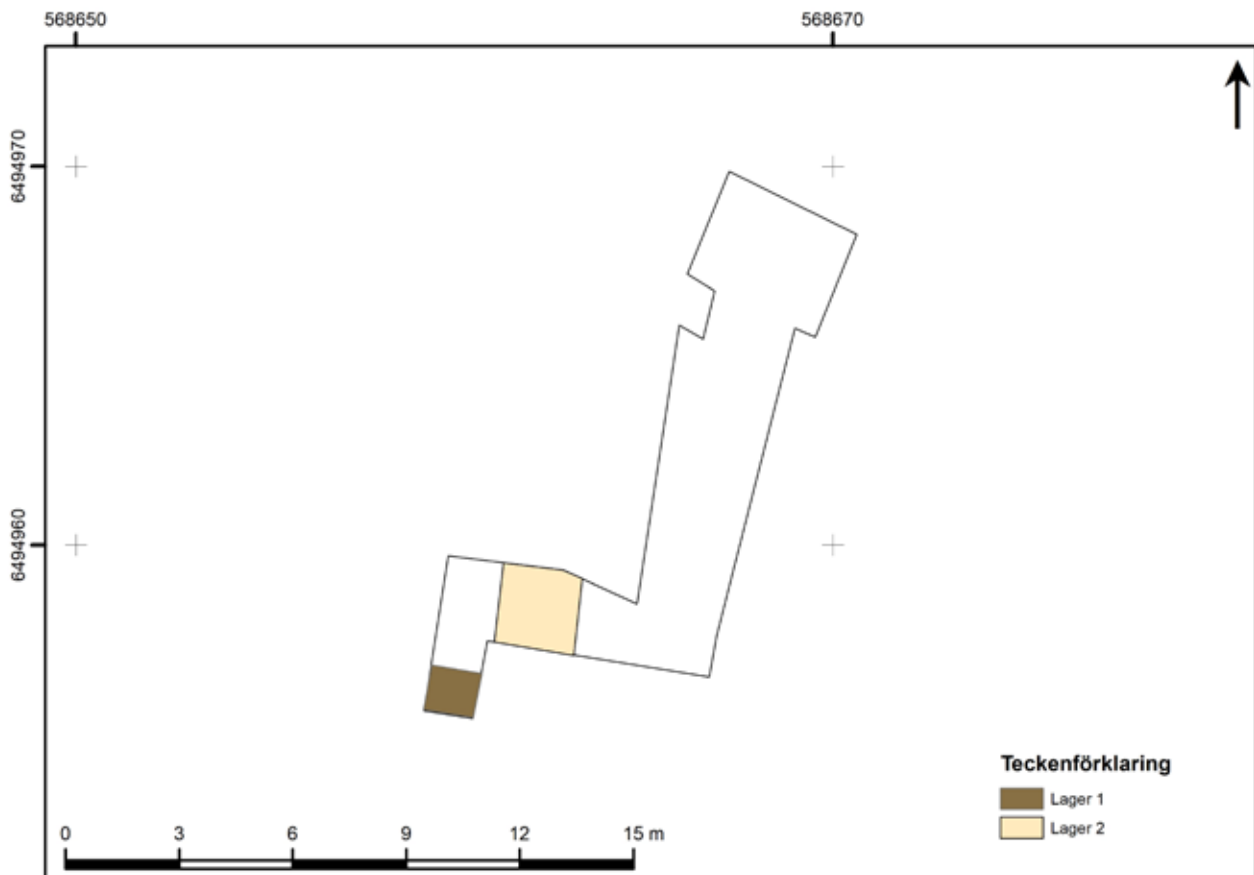

Figur 10. Till vänster en skärva yngre rödgods (F1), i mitten en skärva flintgods (F2) och till höger två kritpips-skaft (F3).

Tolkning och utvärdering

Området som den arkeologiska schaktningsövervakningen innefattade bestod till största delen av störda ytor (figur 11). I Västgötegatan hade rör och ledningar grävts ner i flera omgångar, och gränder som ledde in i kvarteret var störd av moderna ledningar i öster och av grunden till den befintliga byggnaden i väster. Längst i söder framkom dock två utfyllnadslager som tolkades vara av äldre typ. Lager 2 innehöll fynd som bedöms vara från sent 1700-tal eller tidigt 1800-tal. Lagret var dock påfört och det går därmed inte att säga när fynden hamnat på platsen. Lager 1, som inte innehöll några fynd, tolkades vara fyllnad i frischaktet till byggnaden i söder.

När denna byggnad uppfördes är oklart, men den syns på en stadskarta från 1879.

Figur 11. Planen visar de kontexter som påträffades vid undersökningen. Skala 1:200.

Vid undersökningen som utfördes i kvarteret 2006 påträffades en möjlig marknivå på 1,3 meters djup. Det nu undersökta schaktet blev som mest 1 meter djupt och det är möjligt att fler arkeologiska lämningar hade framkommit om schaktet hade grävts djupare.

Referenser

Kart- och arkivmaterial

Norrköpings stadsarkiv

<https://www.norrkoping.se/kultur-och-fritid/bibliotek-och-arkiv/stadsarkiv/kartor.html>

Norrköpingskarta 1751. ”Karta över Norrköpings Ström med alla däruti belägna holmar och vattenverk. Författad enligt Kungliga Lantmäterikontorets befallning år 1751. Utförd av lantmätaren Nils Adolph Pontelius.”

Litteratur

- Broberg, B. 1984. *Norrköping*. Medeltidsstaden 50. Stockholm.
- Hedvall, R. 2001. *Västgötegatan och Holmbrogränd*. Arkeologiska förundersökningar. Norrköpings stad och kommun. Östergötland. Rapport UV Öst 2001: 30.
- Jonsson, K., Larsson, E., Ohlsson, A., Kjellberg, A., Dimc, N. & Johansson, M. 2015. *Kvarteret Mjölaren i Norrköping. Gravar, bebyggelse och verksamheter från bronsålder till 1700-tal*. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2014:42.
- Karlsson, P. 2006. *Kvarteret Gamla bron 13*. Arkeologisk förundersökning i form av antikvarisk kontroll. RAÅ 96. Norrköpings stad och kommun. Östergötland. Rapport UV Öst 2006:10.
- Kennebjörk, J. 2021. *Gravar i kvarteret Mjölaren. Ett tidigkristet gravfält och odlingslager från 1700-talet i Norrköpings innerstad*. Arkeologisk förundersökning. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2021:11.
- Kristensson, P. 2016. *Norrköpings gatunamn*. Klingsbergs förlag. Norrköping.
- Kristensson, P. 2018. *Norrköpings kvartersnamn*. Klingsbergs förlag. Norrköping.
- Lundgren, H. (red.) 1916. *Två gamla beskrifningar öfver Norrköping*. Efter originalhandskrifterna i Linköpings Stiftsbibliotek. Norrköping.
- Nielsen, A-L. 2003. *En 1600-tals källare i kv. Mjölaren*. Norrköpings stad och kommun. Östergötland. UV Öst rapport 2003:38.
- Stibéus, M. 2011. *Tidigmedeltida gravar och tidigmodern bebyggelse*. Arkeologisk förundersökning. RAÅ 96:1. Kvarteret Laxen, Mjölaren och Vårdtornet. Norrköpings stad och kommun. Östergötlands län. UV rapport 2011:86.
- Svensson, K. 1982. *Provundersökning inom Kv. Mjölaren m.fl.* Norrköping. Östergötland. Riksantikvarieämbetet, Undersökningsverksamheten. Rapport.

Tekniska och administrativa uppgifter

<i>Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:</i>	KM21065
<i>Länsstyrelsen dnr, beslutsdatum:</i>	431-2314-2021, 2021-04-22
<i>Kulturmiljöregistrets uppdragsnr:</i>	202100471
<i>Typ av undersökning:</i>	Arkeologisk undersökning i form av schaktningsövervakning
<i>Undersökningsperiod:</i>	3–6 maj 2021
<i>Personal:</i>	Fredric Wirbrand (projektledare)
<i>Landskap:</i>	Östergötland
<i>Län:</i>	Östergötland
<i>Kommun:</i>	Norrköping
<i>Socken:</i>	Norrköpings stad
<i>Fastighet:</i>	Gamla bron 13:1, Kvarnen 3 och Nordantill 1:1
<i>Fornlämning:</i>	L2009:7173, stadslager
<i>Fastighetskarta:</i>	64F 9GS Borg
<i>Koordinatsystem:</i>	Sweref 99 TM
<i>Koordinater:</i>	N6494955–6494969/E568659–568670
<i>Höjdsystem:</i>	–
<i>Inmätningssmetod:</i>	Manuell.
<i>Dokumentationshandlingar:</i>	Inga dokumentationshandlingar utöver denna rapport.
<i>Fynd:</i>	Fynden F1–3 förvaras hos KM i väntan på beslut om fyndfördelning.

Bilaga 1. Schakttabell

Schakt	Längd (m)	Bredd (m)	Area (m ²)	Djup (m)	Kontexter
1	20	2	49	1	Lager 1–2

Bilaga 2. Kontexttabell

Kontext	Längd (m)	Bredd (m)	Största tjocklek (m)	Beskrivning
Lager 1	1,3	1,1	0,85	Påfört raseringslager av brun sand med innehåll av sten, tegel, träbitar och murbruk. Troligen fyllning i frischakt till nu stående byggnad.
Lager 2	2	2	0,9	Påfört lager av ljusbrun silt och lera. Innehöll även förmultnat trä samt lite tegel, sten och kol. Fynd av keramik och kritpipor.

Bilaga 3. Fyndtabell

Fyndnr	Material	Sakord	Godstyp	Antal	Vikt (g)	Fragmenteringsgrad	Anmärkning	Relation
1	Keramik	Fat	Yngre rödgods	1	12,7	Fragment	Dekor med blomsterslingor	Lager 2
2	Keramik	Fat	Flintgods	1	3,7	Fragment	–	Lager 2
3	Kritpipa	Kritpipa		2	7,8	Fragment	Odekorerade skaft	Lager 2